

Haim Sperber:

The Plight of Jewish Deserted Wives, 1851–1900.
A Social History of East European Agunah

EASTBOURNE: SUSSEX ACADEMIC PRESS, 2023

Haim Sperber az izraeli Nyugat-Galileai Főiskola multikulturális tanulmányok tan-
székének vezetője. Több publikációja is megjelent már a zsidó családok történetéről,
különös tekintettel az *agunot*-jelenségre,¹ emellett további főbb kutatási témái az
angol–zsidó jótékonyosság, a nők és a bevándorlás, az urbanizáció és a bűnözés és
általában a modern zsidó történelem.

A szerző XIX. század második felével foglalkozó történettudományi és vallás-
tudományi könyve érdekes és újszerű aspektusból közelíti meg a zsidó társada-
lomtörténet és vallástudomány kérdéseit. Érdeklődésének középpontjában a zsidó
Kelet-Európa áll, amelyet inkább kulturális, mint bonyolultabb földrajzi kifejezésként
használ (63.). Az *aguna* jelenségének a kutatása egy teljesen elhanyagolt területe a
zsidó vallás- és társadalomtudományoknak, de nem csak önmagában ezért jelentős
ez a kutatás. A kelet-európai *aguna*-jelenségből kiindulva Sperber rávilágít több, a
korszakban Kelet-Európában is létező, fontos történelmi és vallási kérdésre, melyek
a mai napig éreztetik hatásukat. A XIX. századi szekularizáció és modernizáció
hatalmas változásokat hozott a zsidóság egésze számára, alapjaiban formálta át a
zsidó közösségek egymásra utaltsággal jellemezhető életvitelét. A középkori zárt,
sokszor gettófalakkal körbekerített, mélyen vallásos, hagyományőrző közösségek
fokozatosan felbomlottak, átalakultak.

A nemzetállam, a jogállam, jogegyenlőség, a többségi társadalom emancipációs és
liberális eszméi, továbbá az ehhez kapcsolódó joggyakorlat következtében a zsidóság
valóban kikerült a zárt, üldözött, kiszolgáltatott helyzetéből. Sperber ezt a történeti
pillanatot veszi lencsevégre, klasszikus történettudományi módszerekkel végzett,
szisztematikus kutatómunkával. Sperber könyve amiatt is jelentőségteljes munka,
mert a több szempontból napjainkig háttérbe szorított női szerepet elemzi. Teszi
ezt úgy, hogy az *aguna*-jelenséget a korabeli zsidó sajtóorgánumokban vizsgálja,
és ennek eredményeképpen a XIX. századi kelet-európai zsidó sajtó történetébe is
betekintést kapunk (65.).

¹ A héber kifejezés különböző módon elhagyott, de a zsidó vallási jog szerint elválni nem tudó
feleségekre használatos, szó szerint „leláncoltat” jelent.

A héber *aguna* (többes számban *agunot*) kifejezés olyan zsidó nőre utal, aki a férjétől nem tud elválni, tehát házasnak minősül, mivel a férje eltűnt vagy elhagyta, és nincs rá bizonyíték, hogy meghalt volna. A zsidó vallásjog szerint amíg nem bizonyítható, hogy az eltűnt férj elhunyt, addig a feleség házasnak minősül, és nem házasodhat újra. A zsidó házasságjog szerint a válás pedig csak abban az esetben érvényes, ha abban a férj is közreműködik, olyan módon, hogy ő maga adja át az asszonynak a válólevelet, vagy a megbízottjával küldi el azt. Az eltűnt férjek esetében értelemszerűen sem maga, sem megbízottja által nem adhatja át a válólevelet (*get*).

Az *aguna*-kérdés a Talmud korától napjainkig foglalkoztatja a zsidó közösségeket és a rabbikat. Fontos szociális és etikai kérdés, ugyanis a hagyományos vallásos közösségekben csak az újránházasodás biztosíthatja és állítja helyre a nők (és adott esetben gyermekeinek) társadalmi státuszát, egzisztenciális, anyagi biztonságát. Ez a könyv új perspektívákból vizsgálja a zsidó nők státuszának változásait a XIX. században, különösen Kelet-Európára koncentrálva, miközben e közösségek szélére került emberek szenvedéseibe nyújt betekintést.

Az *agunot*-jelenséget ez idáig a zsidó halakha (zsidó jog) szemszögéből vizsgálták meg alaposabban és széleskörűbben. A jelenség történeti szempontból való kutatása azonban elenyésző, Shashar *Vanished Men* (2020)² című, héberül megjelent munkája egyike azon kevés tanulmányoknak, amely a témában elérhető. A korábbi tudományos megfigyelések alapján és Sperber jelenlegi kutatásainak köszönhetően megtudhatjuk, hogy az *aguna*-problémának a XIX. század előtti kezelése hagyományosan a rabbik hatáskörébe tartozott, ugyanis a nehéz helyzetbe került nők csak a rabbiktól kérhettek tanácsot, várhatták a megoldást. A rabbi általában felhívta a más közösségekben, városokban élő rabbiknak a figyelmét a távollévő vagy hajthatatlan férjre, annak érdekében, hogy megtalálják őt, és megszerezzék tőle a szabadságot jelentő válólevelet. A rabbik vallási és gyakorlati szerepe ugyan fontos volt, de kevésbé mutatkoztak hatékonyak abban, hogy az említett módon jogi segítséget nyújtsanak az elhagyott nőknek. A vizsgált korszakban ugyanakkor jelentős változás következett be, amely főként a korábbi hagyományos megközelítést érintette. A nyomtatott újságok, kiadványok megjelenése és elterjedése, az újságírás a XIX. század közepén új kapukat nyitott az elhagyott nők számára. A nők újságokban és egyéb hirdetésekben kezdték el keresni eltűnt férjeiket. A nők többé nem függtek kizárólagosan a rabbinikus segítségtől, hogy megoldják helyzetüket. Sperber főleg a kelet-európai sajtóanyagot kutatta, dolgozta fel az *agunot*-jelenség szempontjából, ennek tükrében tárta fel a kort és jellemzőit. A kutatás mintegy járulékos módszertanának hozadékeként egy kelet-európai médiatörténetet is felvázol a szerző.

² .2020. ירושלים: כרמל, 1850-1648. עגונות במרחב האשכנזי, גברים נעלמים : ששר, גברים נעלמים : עגונות במרחב האשכנזי, 1850-1648. אגונות in the Ashkenazi Realm, Noa: Vanished Men. Agunot in the Ashkenazi Realm, 1648-1850. Jerusalem: Carmel Press, 2020.

A könyv összesen öt fejezetet tartalmaz. Az első a XIX. század közepét térképezi fel, a második a férjek eltűnésének okaival foglalkozik, és a férjekre koncentrálnak. A harmadik és a negyedik fejezet a problémakörrel kapcsolatos általánosabb társadalmi kérdésekkel és a zsidó közösség reakcióira fókuszál, az utolsó fejezet pedig az *agunot*-jelenség változó természetével kapcsolatos gondolatokat és következtetéseket tartalmazza.

Sperber számos olyan forrást használ, amelyet a mai napig alig kutattak az *aguna*-jelenség szempontjából. Négy fő dokumentumcsoportot vizsgált meg: a korabeli újságokat, a rabbinikus forrásokat, azokon belül különösen a reszponzumokat (halahikus kérdések-válaszok formájú döntvények), továbbá a hivatalos orosz rabbinikus dokumentumokat, valamint a magánlevéltárban lévő leveleket és kéziratokat. Ezek a források alternatív és olykor egymásnak ellentmondó narratívákat kínálnak az *agunotról*.

Abból is világosan látható, milyen hatalmas anyagot dolgozott fel Sperber,³ hogy kutatásai során összesen 2880 olyan esetet sikerült áttekintenie és összegyűjtenie, amelyek zsidó újságokban jelentek meg, továbbá 267 esetet pedig általános, nem zsidó sajtótermékben sikerült felfedeznie az 1851 és 1900 közötti évekből. A témával foglalkozó zsidó újságok többsége héberül, kisebb része jiddis nyelven jelent meg, beleértve a különböző helyi zsidó kiadványokat.

A legjelentősebb és egyben első héber hetilap, a *Ha-Magid* – amelyet 1856-tól 1903-ig adtak ki, és először a poroszországi Lyckben, majd később Berlinben, Krakkóban és Bécsben jelent meg – az *agunot* ügyét előkelő helyen tűzte lapjaira. Sperber kutatásai során a folyóirat összes számát áttekintette, kezdve 1857 márciusától, amikor az első *agunot*-hirdetés megjelent. Az elhagyott zsidó asszonyokról más zsidó újságokban is találunk információt, különösen az 1860 után megjelentekben kezdenek egyre gyakrabban felbukkanni. Az újságokon belüli két jellemző előfordulási helye pedig a hirdetésekben és a híradásokban található. A nők vagy hozzátartozóik, főként apák, által feladott hirdetések az eltűnt férjek hollétére vonatkozóan kértek felvilágosítást a lap olvasóitól. Az is kiderült, hogy az említett hirdetések csak azután jelenhettek meg, miután a szerkesztők ellenőrizték az információk hitelességét. A szerkesztők ugyanis nagyon is tisztában voltak az érintett felek esetleges félrevezető vagy manipulatív szándékainak lehetőségével. Sperber könyvéből azt is megtudjuk, hogy az újságoknak voltak helyi tudósítói, akiket olykor azzal bíztak meg, hogy írják meg a hirdetések alapján történő keresés részleteit. Sokan segítettek az eltűnt férjek felkutatásában Európa határain innen és túl is, például Párizsban, Tibériásban vagy akár Bagdadban. Arra is volt eset, hogy a feleséget elhagyó tulajdonképpen hivatásos bűnöző volt, aki számára a házastárs

³ Sperber, Haim: *A Social History Database of East European Jewish Deserted Wives, 1851–1900*. Liverpool: University Press, 2022.

„cserbenhagyása” csak az egyik eleme volt a bűnözői létformának. Ezek a férfiak esetenként nőkereskedelemmel is foglalkoztak, és elhagyott feleségeket adtak el bordélyház-tulajdonosoknak (31).

Az *agunot* újságokban történő előfordulásának elemzése során egyértelműen az derült ki, hogy a vizsgált első öt évtizedben mintegy 75%-uk hirdetés formájában jelent meg, de ez az arány egyre csökkent, és ezzel párhuzamosan a témával kapcsolatos hírek száma az első évtizedtől kezdve mintegy fél évszázad alatt 31-ről 330-ra emelkedett, ami valószínűleg a korabeli zsidó sajtó egyre professzionálisabbá válását is tükrözi.

Fontos jelenség, hogy a Ha-Magid újság profilja az 1870-es és 1880-as években megváltozott, ugyanis a lapot jobban foglalkoztatta a zsidó nemzeti mozgalom és a zsidók letelepülése Palesztinában, mint a szociális kérdések. Mindeközben egyre több újság kezdett el foglalkozni az *agunot* kérdésével, és jelentetett meg releváns híreket vagy épp hirdetéseket.

A felvilágosultabb lapokkal szemben az ortodox újságok szerkesztői nem értettek egyet azzal, hogy a sajtóban ennek az ügynek ilyen jelentős teret kellene adni. A legismertebb közülük Jehiel Brill, a Ha-Levanon szerkesztője volt, aki 1879-ben egy vezércikket publikált, amelyben deklarálta, hogy a kérdéssel kizárólag a rabbik foglalkozhatnak, és a témának nincs helye a sajtóban (14.). Ennek háttérében az állt, hogy az ortodox rabbik tartottak a média növekvő befolyásától, és olyan újságokat akartak alapítani, amelyek támogatják a rabbik által kontrollált vallási társadalom rendjét és a rabbinikus vezetők tekintélyét. Az ortodox világban a Ha-Levanon helyett a Mahazikei Ha-Dat és a Kol Mahazikei Ha-Dat örvendtek népszerűségnek, amelyek támogatták az osztrák–magyar területek galíciai és nem litván ortodoxok csoportjait. Ezek az újságok kevésbé voltak hajlandók az *agunot*-hirdetéseket közzétenni.

Az *agunot* kérdése egyre intenzívebben foglalkoztatta a korszak zsidó közösségét. Főleg Kelet-Európára volt ez jellemző, amint azt a XIX. századi rabbinikus forrásokból előkerült hatalmas mennyiségű adat is bizonyítja, azokon belül különösen a responzumirodalomra volt ez jellemző (a zsidó jog rabbinikus döntvényei, kérdések és válaszok formájában). Sperber összesen 332 responzumkönyvet vizsgált meg a témában (15.), valamint rabbinikus archívumokat és rabbinikus bírósági feljegyzéseket tekintett át. Míg az *agunot*-kérdés a rabbinikus responzumok fontos tárgyává vált a XIX. században, addig az említett rabbinikus forrásokban való diszkusszió hangnemét és módjait elkezdte befolyásolni az új szereplő, a nyomtatott újságok. A rabbinikus válaszok azért is fontos forrásegyüttes, mert a hagyományos zsidó társadalomban a családi kérdéseket általában a magánszféra részeként és diszkrétan intézték, habár a *stetl*ben és a tágabb közösségben természetesen ismerték a férjek eltűnését.

A responzum-könyvek mint vallásjogi források olvasói köre is jelentősen változott a XIX. század folyamán. Végül nemcsak a rabbinikus hallgatóknak és a

fiatalabb rabbiknak címezték őket, hanem a rabbinikus-rendeletek hagyományos tanulmányozóin kívül olyan új olvasóközönség is felbukkant, akik mérsékeltőbbek és nyitottabbak voltak a zsidó felvilágosodásra. Ezek a felvilágosultabb tanulók a zsidó újságokat is olvasták. Így mindkét kiadványtípusban kezdtek megjelenni a témával kapcsolatos írások kölcsönösen befolyásolva egymást. Ez azt jelentette, hogy a jelenséggel való foglalkozás már nem korlátozódott a rabbinikus intézményrendszerre, mint ahogy az korábban jellemző volt.

A kutatással kapcsolatban van némi hiányérzetünk, melyet Sperber is elismer (77). Nagyon keveset tudunk arról, miért hagyták el feleségüket, családjukat a férfiak, mivel erre vonatkozó források tulajdonképpen nincsenek. Az jól látszik a szociológiai vizsgálatokból, hogy a zsidó társadalom szekularizációja miatt a rabbinikus tekintély csökkenése volt jellemző, és egyre több zsidó számára vált vonzóvá a valamennyire hagyományos, de kevésbé vallásközpontú társadalom. A korai középkor óta először nem volt homogén a zsidó társadalom, és egyre inkább megszűnt a vallási konszenzus. A városi élet, az urbanizáció is lehetőséget teremtett arra, hogy sokan elhagyják a zsidó közösséget. Ez a folyamat számos hagyományos zsidó foglalkozás jellegét is jelentősen megváltoztatta, tovább csökkentette a rabbik befolyását, akik egykor nagyobb kontrollt gyakoroltak a kisvárosok és falvak zsidó közösségei felett. Az elvándoroltak, a jövevények többé már nem zsidó negyedekben éltek, ami megváltoztatta a nem zsidókról alkotott felfogásukat, és ráébredtek arra, hogy a zsidó közösségen kívül is élhetnek. A zsidó vallási életben kiemelkedő jelentőségű parancsolatok hanyatlásnak indultak.

Az akkulturáció új és továbbfejlesztett formái a többségi társadalommal való azonosulás tendenciáit erősítették. Az aprólékos vallási rítusok betartása így megszűnt a közösségi lét alapja lenni az új településeken, és a rabbik, a rabbinikus törvényhozók és a rabbinikus intézmények befolyása az idő múlásával fokozatosan csökkent (69.). A hagyományos rabbinikus tekintélyt mind a haszkala (zsidó felvilágosodás) mozgalom, mind a haszidizmus kihívás elé állította, amelyek új perspektívákat és közösségi vezetési formákat kínáltak a zsidóknak.

A női témák napirendjét azonban a zsidó folyóiratokban nagyrészt férfiak határozták meg. A héber és jiddis sajtó férfi szerkesztői és kiadói alakították ki az *aguna*-kérdés narratíváját, akik inkább konzervatívak, mint radikális *maszkilimek* (felvilágosultak) voltak. Nagyon kevés női publikáció található ebből a korszakból, a zsidó folyóiratokban az *agunotról* szóló narratívát alapvetően konzervatív és részben felvilágosult férfiak alkották meg.

Ennek során az elhagyott nőket, az *agunákat* a zsidó társadalom áldozataiként, egyúttal tehetetlenekként és férfiak segítségére szorulókként ábrázolták. A nők áldozatként való ábrázolása illeszkedett abba az általánosan paternalista szemléletmódba, ahogyan a nőkről a férfiak gondolkodtak. Az a pártfogó felfogás, hogy a nőknek mindenféleképpen szükségük van a férfiak segítségére, nemcsak a zsidó

felvilágosodásban volt jellemző, hanem a rászoruló nő fogalma uralta a kiadók szemléletét általában. Ez a perspektíva megfelelt a rabbinikus felfogásnak is, ami a korban teljesen általános volt.

Sperber kutatásai nem adnak kielégítő, tudományosan alátámasztott választ arra, miért terjedt el a feleségek elhagyása, így a könyvben erre csak találgatások vannak. A bizonytalanság egyik fő oka az, hogy a legtöbb feleségét elhagyó férjet nem találták meg, és emiatt nem hagytak maguk után bizonyítékot sem az indokaikkal. Sperber azt feltételezi, hogy a nemzetközi migráció volt az *aguna* probléma növekedésének fő tényezője, különösen ebben az időszakban, amikor a migráció először vált tömegjelenséggé (52.). A lakosság mobilitásának gyors növekedése az állandó mozgás társadalmi érzését keltette, és olyan környezetet teremtett, amely sok férfit arra ösztönzött, hogy elhagyja feleségét és családját. A zsidók rossz és egyre romló gazdasági helyzete főleg az Orosz Birodalomban is egy fontos magyarázat. Fiatal férfiak hagyták ott családjaikat, hogy munkát találjanak és ellássák feleségüket és gyermekeiket, de sokan nem tudtak saját magukról és családjukról is gondoskodni az új jövedelemből, ezért végül úgy döntöttek, hogy nem térnek haza.

A XIX. században kevés *agunának* sikerült elválni, a megoldatlan elhagyás és eltűnés sokkal gyakoribb volt. A mai digitális korban azonban, a férjek ilyen eltűnése gyakorlatilag lehetetlen a technológiai fejlődés miatt, mivel tulajdonképpen minden ember informatikai eszközökkel követhető, szinte lehetetlen eltűnni, vagy legalábbis nagyon nehéz. A mai technológiai fejlődéssel az *aguna* problémája szinte megszűnik.

Összegezve, a Haim Sperber kutatásait tartalmazó könyv egy jelentős, új eredményeket publikáló munka. Óriási előnye, hogy a szerzőt megelőzően az *agunot*-jelenséget ilyen átfogóan korábban senki sem kutatta. Sperber hatalmas anyagot dolgozott fel, nagy volumenű forráscsoportot használt tudományos munkája során, és a szövegeket kifinomult kritikai módszerekkel vizsgálta. Könyvének a legfontosabb eredménye, hogy meghatározta és bizonyítani tudta azt az állítását, miszerint a rabbinikus források és a sajtó forrásai két különböző narratívát kínáltak az *aguna*-problémával kapcsolatban. Végül külön érdeme a könyvnek, hogy nagy hangsúlyt fektet a kelet-európai zsidó történelem nők társadalmi helyzetével kapcsolatos aspektusaira, amellyel eddig még alig foglalkoztak a judaisztika tudományterületének művelői.

Háberman Zoltán